

WATERLOO

JOHAN OP DE BEECK

WATERLOO

DE LAATSTE 100 DAGEN VAN NAPOLEON

Manteau

© 2013 Uitgeverij Manteau / WPG Uitgevers België nv, Mechelsesteenweg 203,
B-2018 Antwerpen en Johan Op de Beeck

www.manteau.be
info@manteau.be

Vertegenwoordiging in Nederland
Singel 262
1016 AC Amsterdam
Postbus 3879
1001 AR Amsterdam

Omslagontwerp: Aksent
Omslagillustratie: 1814 door Jean-Philip-Ernest Meissionier,
The Walters Art Museum, Baltimore
Kaarten: gebaseerd op *The Waterloo Companion*, Mark Adkin, Aurum Press, Londen, 2001
Vormgeving binnenwerk: Aksent
Foto achterplat: Koen Broos

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Bij het achterhalen van de auteursrechten van de illustraties is met grote zorgvuldigheid te werk gegaan. Als er niettemin onvolkomenheden zouden worden geconstateerd, dan zal de uitgeverij daarvan graag op de hoogte worden gesteld.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van de uitgave werd besteed, kan de redactie of de auteur noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze publicatie zou kunnen voorkomen.

ISBN 978 90 223 2854 5
D/2013/0034/135
NUR 680

Inhoud

TOELICHTING 7

INLEIDING 9

HOOFDSTUK 1: KEIZER VAN EEN EILAND 49

HOOFDSTUK 2: DE TERUGKEER 74

HOOFDSTUK 3: DE TEGENSTANDERS 120

HOOFDSTUK 4: TWEESPALT IN DE NEDERLANDEN 142

HOOFDSTUK 5: HET BAL VAN DE EEUW 166

HOOFDSTUK 6: 16 JUNI, DE GEMISTE DUBBELSLAG 197

HOOFDSTUK 7: 17 JUNI, OP WEG NAAR DE ONTKNOPING 217

HOOFDSTUK 8: OCHTEND IN WATERLOO 230

HOOFDSTUK 9: DE GROTE AANVAL 248

HOOFDSTUK 10: HET MOMENT VAN NEY 270

HOOFDSTUK 11: DE ONDERGANG VAN DE GARDE 295

HOOFDSTUK 12: HET VELD VAN EER 326

HOOFDSTUK 13: DE AFGROND 346

HOOFDSTUK 14: DE MYTHE VAN WATERLOO 368

EPILOOG 387

EINDNOTEN 395

VERKLARENDE WOORDENLIJST 407

BIBLIOGRAFIE 409

REGISTER 417

TOELICHTING

Mijn relaas van Waterloo is waarheidsgetrouw in die mate dat het gebaseerd is op ernstig onderzoek, het checken van de verschillende versies van de feiten, het naast elkaar leggen van de hypothesen en het nastreven van de grootst mogelijke waarachtigheid van elke omstandigheid die in het boek beschreven staat. Dat belet niet dat er andere interpretaties bedacht en neergeschreven zijn. De omvang van het historisch onderzoek is immers immens, besmet door partijdigheid en verschillend ingevuld al naargelang van de nationaliteit van de vertellers.

De beschrijving van de slag, de oorzaken en gevolgen ervan zijn zeer vaak bezwaard, beïnvloed en vertekend door de kennis die we vandaag hebben. In de psychologie gewaagt men van *hindsight bias* – dat wil zeggen: lang na de feiten verklaren we situaties en bekritisieren we beslissingen op basis van wetenschap die de betrokkenen toentertijd niet hadden en niet konden hebben. Een definitieve historische waarheid bestaat dus niet. In het geval van Napoleon en Waterloo is dat bij uitstek zo, omdat dit historische gegeven door honderden geschiedschrijvers, historici, journalisten en romanschrijvers is onderzocht, verteld en uitgelegd en er nog steeds grote vraagtekens blijven. Dat heeft de geschiedschrijving van Waterloo vandaag tot een hachelijke onderneming gemaakt. Er is een oerwoud van historische informatie gegroeid waarin meer dan één waarheid verborgen zit.

Bij de lectuur van de vele werken trof het mij dat ook dat heel wat historici zich gaandeweg hebben verdiept in de studie van de bomen in plaats van het bos. Vaak gaat het om zeer gedetailleerde analyses van bevelen, marsorders, manoeuvres en andere aangelegenheden. Auteurs wedijveren met elkaar in esoterische, academische discussies ten aanzien van een slinkend publiek van doorgewinterde specialisten. Zelden komt het bredere plaatje nog in beeld: de redenen waarom Napoleon er na zijn troonsafstand weer aan begon bijvoorbeeld, of de nasleep van de slag op geopolitiek vlak. Met name de politieke en militaire toestand in het Koninkrijk der Nederlanden is in de meeste boeken volkomen afwezig. Het algemeen belang van het einde van het *Empire* en de Franse Revolutie moet het daardoor afleggen tegen de vraag of Napoleon zich op 18 juni al dan niet vergiste of loog over deze of gene van zijn vele beslissingen.

Dit boek heeft dan ook als ambitie om een militaire veldslag te beschrijven, maar hem eerst en vooral ook te duiden door er een maatschappelijk relevante betekenis aan te geven en door hem te situeren in zijn brede historische context. Die keuze hield in dat de gedetailleerde beschrijving van elk militair feit niet tot onze bedoelingen behoorde. Ik heb dan ook uit de letterlijk talloze militaire feiten en analyses een keuze gemaakt, zodat er voldoende ruimte bleef om ook de lezer te boeien die niet per se in uitsluitend militaire geschiedenis geïnteresseerd is. Daarom heb ik ervoor gekozen om uitgebreid rond te zwerven in zowel de algemene strategie als in de anekdotiek van soldaten maar ook van gewone burgers, in de gebeurtenissen van die ene dag in Waterloo zowel als in de laatste honderd dagen van het Empire.

Ik wil graag professor Rik Coolsaet bedanken voor zijn advies inzake de internationale geopolitieke context. Natasja Peeters en Vera Bras, collectiebeheerder van het Prentenkabinet in het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, wens ik te bedanken voor hun hulp bij het zoeken naar het beeldmateriaal voor dit boek. Myriam Onsia was een nauwgezette en aandachtige redacteur, Geert Cortebeeck een meewerkende en meedenkende uitgever. Mijn dank gaat ook uit naar Patrick Maes, voorzitter van de Association Belge Napoléonienne, Erwin Muilwijk, drs. Erik De Soir en prof. Jean-Michel Sterkendries van de Koninklijke Militaire School voor hun hulp en advies. Dank ook aan Lutgart Vrancken van de Erfgoedsite Tienen en aan dr. Luc Janssens van het Rijksarchief te Brugge, die mij belangrijke informatie verschaften over de levens van individuele soldaten, de echte helden van Waterloo.

Boven alles wil ik mijn vrouw Claire bedanken, een lezer en criticus van onschatbare waarde.

Johan Op de Beeck

INLEIDING

« Avoir des esclaves n'est rien ; ce qui est intolérable,
c'est d'avoir des esclaves en les appelant citoyens. »
(‘Mensen in slavernij houden is op zich geen probleem;
onaanvaardbaar wordt het als men slaven heeft en ze burgers noemt.’)
Denis Diderot, filosoof van de Verlichting (1713-1794)

Het was 6 uur 's ochtends. Je moest stalen zenuwen hebben om te volbrengen wat kamerheer Giroux nu te doen stond. Wenen sliep nog als een roos. Heel in de verte kondigde een zacht licht de nieuwe dag aan: 7 maart 1815. Maar de kamerheer was zo wakker als een gedopeerd renpaard. Met haastige benen spoedde hij zich de staatsietrap op van de residentie op de Ballhausplatz nummer 2, de zogenaamde *Geheime Hofkanzlei*. Die mysterieuze benaming vertelde alles over de bewoner van het gebouw: hier werd discreet aan de touwtjes getrokken van het Oostenrijkse keizerrijk. Dat was een natie die zich over heel Centraal-Europa uitstrekte. Ze omvatte de huidige grondgebieden van Oostenrijk, Hongarije, Tsjechië, Slowakije, delen van Polen, Oekraïne, Italië, Slovenië en Kroatië en stukken van Servië en Roemenië.

Giroux repte zich naar de tweede verdieping. Daar bevonden zich de statige privévertrekken van zijn meester. Diens rijkelijke slaapkamer lag aan het einde van de lange gang met rode loper, aan de kant van de rustige Löwelstrasse waar ook vandaag nog de wandelaars zich vergapen aan de sierlijke achterzijde van wat de presidentiële ambstwoning is geworden. De kamerheer hield zijn adem in toen de knokkels van zijn rechterhand voorzichtig op de met goudbeslag versierde deur tikten. Er kwam geen antwoord. Binnen heerste de slaap. Daar stond hij dan, de plichtsgetrouwe kamerheer van de op één na machtigste man van het grote Oostenrijkse keizerrijk en de spilfiguur van de Europese politiek. In zijn linkerhand hield hij een zilveren dienblad waarop slechts een briefenveloppe lag. Afzender was het Keizerlijk en Koninklijk Algemeen Consulaat van Genua. Een plek waar in zijn beperkte gedachtewereld niets te beleven viel. Hoewel. Op een schuimbekkend paard had de militaire koerier zich door de nacht naar Wenen gehaast en zich zopas gemeld aan de

toegangspoort van de Staatskanselarij. Het was dus belangrijk, zoals alle brieven die hier aankwamen.

Maar Giroux had strikte instructies gekregen van zijn meester. Die wilde slapen en mocht niet gestoord worden. Tot 3 uur 's nachts was hij aan het werk geweest. Pas dan was hij in een beroerde stemming in zijn privévertrekken opgedaagd. Want het was een bijzonder lastige dag geweest voor 'vorst' Klemens von Metternich, de buitenlandminister van de keizer die vanuit de Geheime Hofkanzlei de belangen van het Oostenrijkse keizerrijk veiligstelde. Metternich was de dominante figuur van het ogenblik, de 'eerste minister van Europa.' Voor de zoveelste dag op rij had hij de vijf grootmachten in zijn residentie op bezoek gehad. Onder zijn auspiciën waren de staatshoofden en hun toponderhandelaars al maanden bezig de koek van Europa onder elkaar te verdelen na de val van Napoleon het jaar voordien. Maar aan de onderhandelingsstafel in de Congreszaal blonken Britten, Russen, Pruisen, Oostenrijkers en zelfs de verslagen Fransen al maanden uit in gekonkel en geruzie. Ook die nacht waren ze voor de zoveelste keer op tegenstrijdige belangen vastgelopen en was iedereen onverrichter zake naar zijn residentie teruggekeerd. Doodmoe had Metternich zich in zijn bed gegoooid. Het huispersoneel was opgedragen dat ze hem onder geen beding mochten storen, want hij hield het niet meer. Maar een rijke ervaring in dienst van Metternich had kamerheer Giroux geleerd dat nachtelijke brieven uit het buitenland altijd prioriteit hadden. Nog eens aankloppen dus, een beetje harder deze keer.

Metternich deed alsof hij het niet hoorde en draaide zich nog eens goed om in zijn bed. Na de derde poging zwaaide de hoge kamerdeur eindelijk open. Daar verscheen Metternichs hoofd om het hoekje, met vermoeide slaapogen en een geliquideerde haartooi. Geen spoor te bekennen van zijn beroemde ladykillerslook. Hij nam de enveloppe aan van de kamerheer, die blij was ervan verlost te zijn. Met een nederig buiginkje maakte hij zich uit de voeten. Met een zwierde vorst Metternich de brief op het eerste het beste tafeltje en kroop weer in zijn ledikant. Maar slapen kon hij niet meer. Hij herinnerde het zich nog zo goed dat hij het later in zijn memoires zou optekenen. 'Dringend', had hij zien staan op de enveloppe. Dringend? Alles was dringend in een huis waar dagelijks de groten der aarde aanliepen op zoek naar een onvindbaar compromis over de herverdeling van de Europese landkaart.

Precies om halfzeven dwong hij zichzelf uit bed te rollen. Geeuwend en kreunend. De enveloppe scheurde hij open. Zijn ogen flitsten over de letters. Wat hij las was zo schokkend dat hij in enkele seconden stijf stond van de adrenaline. Stom! Wat waren ze stom geweest. Zijn ambassadeur in Genua meldde

dat een Engelse marinekapitein aan land was gegaan in Livorno – Oostenrijks gebied – en daarna in Genua. Het was een zekere kapitein Campbell. De achtbare kapitein had er geïnformeerd naar... Napoleon. Want die was verdwenen van het eiland Elba. Niemand had Napoleon gezien, en dus was Campbells schip weer weggevaren. Metternich las het bericht nog eens opnieuw, met ongeloof in de ogen en een aanzwellende drang tot onmiddellijke actie. Campbell? Die officier moest de verbannen Napoleon toch bewaken daar op dat eilandstaasje voor de Toscaanse kust? Hij had er zelfs een smaldeel Britse oorlogsschepen voor onder zijn hoede gekregen. Waar was die dekselse Napoleon dan wel naartoe? Wat was er aan de hand, daar in de Middellandse Zee, zo vroeg de resident van de Ballhausplatz zich vertwijfeld af. Nu was het zijn beurt om Giroux en alle andere dienaren en helpers in rep en roer te brengen. Hij liet zich meteen aankleden.

Voor de verbaasde ogen van het verschrikte huispersoneel stormde Metternich de deur uit en stak het binnenplein over dat zijn residentie scheidde van de Hofburg, het keizerlijk paleis. Om 8 uur stond hij er voor de deur van de slaapkamer van keizer Franz II. Nooit heeft iemand geweten hoe die ochtendlijke dialoog is verlopen, maar hartelijk zal die niet geweest zijn. Om 9 uur meldde Metternich zich vervolgens met zijn sensationele relaas bij tsaar Alexander, die ook in Wenen verbleef om de Russische belangen in de onderhandelingen persoonlijk te dienen. Meteen daarna was de Pruisische koning Willem Frederik aan de beurt. De ene reageerde al verbaasder dan de andere. Ze prezen zich gelukkig dat alle topfiguren nog in Wenen waren. Zo werd er geen tijd verloren met koeriers en gezanten die anders wekenlang onderweg zouden zijn tussen Moskou, Londen en Wenen. Om 10 uur werden de militaire bevelhebbers van het Oostenrijkse leger opgetrommeld met de melding dat ze al hun soldaten in de hoogste staat van paraatheid moesten brengen. Ten slotte meldde Metternich zich ook bij de hertog van Wellington. Met enig superieur Brits flegma wist de hertog te melden dat hij het nieuws zo-even al had vernomen van zijn eigen spionnen in Italië. Hetzelfde vertelde de Franse gevolmachtigde buitenlandminister Talleyrand. Vervolgens deed het er niet meer toe wie eerst of laatst was geweest Dit was groot, zeer groot nieuws dat staatshoofden deed klappertanden en kaartenhuisjes deed instorten.

Die avond gingen ze met zijn allen naar een theatervoorstelling kijken alsof er niets aan de hand was. Er werd vrolijk getaterd en de champagne vloede weer even rijkelijk als alle voorgaande dagen in de Oostenrijkse hoofdstad. Maar of ze er met hun hoofd bij waren, valt te betwijfelen. Minstens één staatshoofd kon de schijn niet ophouden tijdens het avondmaal. De wankel-

moedige vorst van Beieren zag eruit alsof hij de wrake Gods voelde naderen. Bleek en aangeslagen kreeg hij geen hap meer door zijn keel. Menigeen nam goed verholde ontreddeering waar bij de andere doorluchtigen en noteerde het later voor het nageslacht.

Maanden al waren deze vorsten en hun tientallen onderhandelaars en ministers bezig geweest om op dat Congres van Wenen een nieuw Europa in elkaar te knutselen. Iedereen wilde op de meest voordelige manier terugkeren naar het Europa van voor 1789, het jaar van de Franse Revolutie. Het vertrek van Napoleon van Elba zette dat allemaal op losse schroeven. Zijn comeback was het begin van een epos dat de wereld vier maanden lang in de ban hield, een verhaal dat tot op heden gerekend mag worden tot een van de grote en meest verbazende aangelegenheden uit de Europese geschiedenis. Het verhaal van de beruchte laatste Honderd Dagen van Napoleon. Ze eindigden met de slag van Waterloo ten zuiden van Brussel.

Waterloo was een uiterst belangrijke veldslag. Het belang ervan voor de toekomst van Europa kan moeilijk overschat worden. Tegelijk is het hele gebeuren omgeven door mythes en nog steeds onopgehelderde mysteries. En bovenal is er die ene, fascinerende vraag: hoe is het toch mogelijk dat iemand eeuwige roem verwierf door een veldslag die hij verloor? Tot in de eeuwigheid zal Waterloo geassocieerd worden met de overwonnenen, niet met de overwinnaars. Het is een paradox die zich slechts één keer in de geschiedenis heeft voorgedaan. Bovenal is het Napoleon die een onuitwisbare indruk heeft nagelaten bij vriend en vijand, van 1815 tot op heden. Napoleon wist dat toen al. ‘Waterloo, dat is de plaats waar ik had moeten sterven’, vertrouwde Napoleon later zijn biograaf toe.²

Napoleon was geen man die geschiedenis maakte. De geschiedenis heeft hem gemaakt. Officiële geschiedschrijving probeert ons vaak de dingen ‘duidelijk’, helder en logisch voor te stellen, zeker als de auteurs ervan thuishoren in een verliezend of winnend kamp. Het is een nobel streven, want schrijvers en lezers of kijkers willen niets liever dan een begrijpelijk verhaal, waarin alle motieven van de hoofdrolspelers rationeel uit de verf komen en hun acties zelf een morele kwalificatie krijgen. Alsof we er zelf bij waren. Maar de geschiedenis laat zich nu eenmaal niet voegen naar de formats van een kostuumdrama op tv. Zulke gladgestreken verhalen hebben nooit bestaan, zo was het niet. Wat we weten van vroeger is ons voorgekauwd, en wie echt en eerlijk wil reizen in de tijd moet zich voorbereiden op chaos, ongerijmde feiten en waarheden die men liever niet onder ogen ziet. Zelden hoeft men zich kopzorgen te maken over het waar en wanneer, maar altijd is het zoeken naar de minst

leugenachtige weergave van het hoe en het waarom. Dat geldt des te meer voor het geval dat ons in de loop van dit boek over Waterloo op netelige wijze zal bezighouden: het geval 'Napoleon', de kern van het Waterloooverhaal, en de spilfiguur van wat eraan voorafging en wat nog zou volgen. Waterloo is daarenboven niet louter als een geschiedkundig feit te beschrijven, het gegeven bezit ook een sterke emotionele component. Ik ken geen enkel geschiedkundig feit waarover zo gepolemiseerd is in de negentiende, de twintigste én de eenentwintigste eeuw als dit. Nergens vind je zoveel begeestering en passie bij de geschiedschrijvers om de waarheid te verdraaien of recht te zetten als hier. 'Allemaal zijn we, ieder op zijn tijd, hoofdpersonen in onze eigen geschiedenis, met alle verwarring die daarbij hoort', schreef Geert Mak ooit.³

En dat is de precieze verwoording van mijn gevoelens als ik op een frisse lentedag binnentreed in de Eglise du Dôme van het Hôtel des Invalides te Parijs, waar de graftombe is gebouwd van de grote keizer. Daar heb je het al. Waarom gebruik ik 'grote' als adjectief voor een man die door de modale leerling middelbaar onderwijs in de Lage Landen allicht alleen bekend is als een bloeddorstige dictator? Op die vraag kan ik slechts antwoorden bedenken die dubbelzichtig zijn. Omdat Napoleon wel heel Europa in vuur heeft gezet, maar in weinig vergeleken kan worden met een Hitler of een Stalin. Ja, er was censuur, ja, er bestond geheime politie, ja, er zijn een half miljoen soldaten gesneuveld onder zijn leiding. Maar er waren geen kampen, geen politieke processen, geen uitroeiing en al helemaal geen Auschwitz. Als mens gedroeg hij zich vaak arrogant en egocentrisch, vol van zichzelf en van zijn land, maar hij ontlokte juichkreten aan iedereen die hem zag, van Parijs tot Warschau. Talloze soldaten hebben onvoorstelbare persoonlijke offers gebracht voor hun leider gedurende meer dan twee decennia, daarvan getuigen nogal wat biografieën en brieven. Bonaparte incarneerde iets wat zelfs de eenvoudigste lieden inspireerde en intellectuelen zowel als ongeletterde boerenjongens ver boven zichzelf deed uitstijgen. Omdat hij uit het niets was opgeklommen tot de hoogste sport van de maatschappelijke ladder – en veel van zijn metgezellen met hem – verpersoonlijkte hij de kernidee van de Franse Revolutie: de maatschappelijke ordening is niet door God bepaald en verankerd, iedereen is gelijk en heeft het recht zich waar te maken in de maatschappij, ongeacht zijn afkomst of stand. Het republikeinse en later het keizerlijke leger was daar nog een voorbeeld van. Alle lagen van de bevolking kregen er voor de allereerste keer een gelijke kans op aanzien en carrière. Zoiets was in de oude monarchale grootmachten ondenkbaar. Graaf d'Erlon, die in Waterloo het Eerste Korps leidde, was een eenvoudige soldaat onder Louis XVI geweest. De legendarische

maarschalk Ney, 'le brave des braves', was de zoon van een gewone arbeider. Joachim Murat werd door Napoleon benoemd tot koning van Napels, maar kwam op de wereld als zoon van een herbergier. Maarschalk Lannes was de zoon van een bescheiden handelaar. Bloedadel was al helemaal niet de springplank van maarschalk André Masséna, die opgroeide in een weeshuis, vanwege zijn uitzonderlijke organisatorisch inzicht en leiderschap tot adjudant promoveerde in het leger van Louis XVI en daar te horen kreeg dat hij nooit meer zou bereiken omdat zijn afkomst dat niet toeliet. Tot de Revolutie en Napoleon het voor het zeggen hadden.

De soldaten van Napoleon waren dus wel degelijk politiek geïnspireerd. Ook sommige Belgen en Nederlanders onder hen. Ze waren erbij in Waterloo. Ook over hen zal dit boek uitgebreid berichten. De benamingen 'België' en 'Nederland' worden in dit boek uiteraard niet in staatkundig opzicht gebruikt, aangezien de landen hun huidige identiteit nog niet hadden bereikt in 1815. Toch zijn ze geen anachronisme. De benaming 'België' werd volop gebruikt in Europa, bijvoorbeeld door Napoleon zelf en door de Oostenrijkse, Pruisische en Britse buitenlandministers. Een goed voorbeeld van deze internationale erkenning van de Belgische identiteit gaf de Pruisische generaal Königl toen hij op 5 mei 1814 de Antwerpse bevolking volgende boodschap liet bezorgen tijdens de intocht van de geallieerde troepen: 'Inwoners van Antwerpen! U behoort niet meer tot Frankrijk, u wordt weer Belgen; de welwillendheid van de Hoge Geallieerde Machten garandeert uw welvaart. Het is in hun naam dat ik bezit neem van Antwerpen.'⁴ België was in die tijd dan nog geen land, maar al wel een begrip.

Maar wat dreef de hoofdfiguur Napoleon, waarom kwam dat keizerrijk tot stand en waardoor haalde hij zich de vijandschap van de rest van de wereld op de hals? Wat zich in deze driedaagse veldtocht van 1815 heeft afgespeeld, was de ontknoping van een kolossaal gevecht dat 26 jaar eerder was begonnen. De Franse Revolutie nam een vliegende start in 1789. Grote afwezige was Napoleon. Die speelde in de eerste jaren van de Revolutie nauwelijks een rol van betekenis. Als telg van verarmde Corsicaanse adel was hij in het Franse leger verzeild omdat zijn vader van hem af wilde. Corsica was geen streek van overvloed. Thuis in Ajaccio waren er tien monden te voeden. Joseph (1768), Napoleon (1769), Lucien (1775), Elisa (1777), Louis (1778), Pauline (1780), Caroline (1782) en Jérôme (1784). Te veel. Het kroostrijke gezin overleefde dankzij de magere oogst van hun boomgaard en de spaarcenten van oom Lucien, de aartsdiaken van de stad. Napoleons moeder Letizia zou de ontberingen van die periode nooit vergeten. Dat liet ze zelfs blijken toen ze veel later in paleizen woonde

en werd aangesproken als ‘Madame Mère’ – de moeder van de keizer. Keizerlijke hovelingen maakten nietsvermoedend grapjes over de gierigheid van de vrouw die een jaarrente van een miljoen francs kreeg, maar aan tafel steevast hele brokken van de maaltijd liet liggen, voor later. ‘On mets ça de côté’, sprak ze dan. Zo diep zat het er bij haar in. Eten spaarde je uit je mond voor de kinderen, je ging beter met honger van tafel dan morgen een leeg bord te moeten serveren. De familie noemde zich toen nog Buonaparte, sommigen schreven zelfs Buon-aparte. Pas veel later zou de familienaam verfranst worden. Vader Buonaparte was zo blut dat hij zich op Corsica zelfs onvermogend liet verklaren. Een vernedering vanjewelste. Maar alleen zo kon hij de gouverneur een lening aftroggelen waarmee hij de bootreis naar het Franse vasteland betaalde voor zichzelf, Napoleon en Joseph. De laatste was voor het priesterleven bestemd, de eerste zou militair worden. Pas vele jaren later zou de lening terugbetaald worden, toen pa al gestorven was en zoonlief het tot eerste consul van de republiek had geschopt. Beroerd en berooid. Zo was de oorsprong van Napoleon. Hij was een jongetje dat al heel vroeg wist hoezeer het leven uit zweten en zwoegen bestond.

Ze scheepten in op 15 december 1778. Napoleon was pas negen jaar jong en sprak alleen het Corsicaanse dialect. Er was geen jeugd vol rozengeur en maneschijn voor hem weggelegd. Hij zou Corsica en zijn ouders pas terugzien toen hij al zeventien was. Tegen die tijd was hij echter wel geschoold en opgeleid in de beste instituten van Frankrijk. Eerst doorliep hij het college van Autun, daarna de cadettenschool van Brienne en ten slotte de Ecole Militaire de Paris. Allemaal met studiebeurzen die zijn vader met veel gebedel en gejammer van het koninkrijk had weten los te peuten. Hij was pas zestien toen hij in Brienne de graad van luitenant bij de artillerie kreeg. Zijn vader was intussen gestorven aan maagkanker. Misschien een ziekte die in de genen zat, zo zou later blijken. Op de begrafenis was van Napoleon geen spoor te bekennen. Moeder Letizia was al blij dat hij tenminste van de straat was. Zijn soldij was mager, maar hij werd vriendelijk verzocht ze te delen met de rest van de familie. Corsicaanse clanloyauteit, waaraan hij zelfs niet zou ontkomen toen hij het allerhoogste had bereikt. Hij woonde in Valence op een vies klein kamertje. Maar de rijkdom zocht hij op een ander vlak: in de plaatselijke bibliotheek. Elk vrij moment kon je Napoleon er aantreffen met een boek in de hand. Hij verdiepte zich in werken over de oude Romeinse republieken en las soms drie keer na elkaar de allernieuwste militaire theorieën van Du Teil en Bourcet, twee jonge militaire theoretici die schreven over een moderne manier van oorlogvoering. Du Teil en Bourcet zetten de piepjonge Napoleon aan het

denken over de kunst van manoeuvreren tijdens veldslagen en de tactiek van de artillerie in het bijzonder. Niet alleen militaire boeken trokken hem aan. Alle klassiekers las hij. Tacitus en Plato, Racine, Corneille en Montesquieu. Hij verslond ze allemaal. Maar ook de nieuwe denkers die zoveel furore maakten in Europa: Rousseau, Voltaire en Diderot. Het waren de nieuwe, grote filosofen van de Verlichting die alle aannames over mens, God en maatschappij in vraag stelden. Napoleon is nooit een gangmaker van de Revolutie geweest, maar hij heeft de bedenkers van de nieuwe, moderne tijden goed gelezen in zijn jeugd. Lezen en bijleren. Het was een passie die hij tot aan zijn dood trouw bleef.

Maar de ophefmakende gebeurtenissen van die tijd leken aan hem voorbij te gaan. Aan de grote momenten van 1789 tot 1795 heeft hij geen deel gehad. In 1789 was Frankrijk blut. De regering van koning Louis XVI had fortuinen uitgegeven om de Amerikaanse revolutionairen te helpen in hun strijd tegen het Verenigd Koninkrijk. Maar de eigen bevolking leed honger. Op 14 juli 1789 bestormden opstandige burgers en geregelde troepen de gevangenis van de Bastille, symbool van de feodale macht. De vlam sloeg in de pan. De Parijse opstand werd niet door het leger onderdrukt en groeide uit tot een massale volksbeweging. In een zeer tumultueuze context kwam een haast democratische grondwet tot stand en vooral een Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger. Daarin werden de voorrechten van de standen en het feodale stelsel afgeschaft en werd een grondwettelijke monarchie opgericht. Van een republiek was nog geen sprake. De revolutionairen voerden een getrapt kiesstelsel in, de scheiding tussen de wetgevende en de uitvoerende macht, een hervorming van de rechtspraak en de afschaffing van adeldom en gilden. Dat kwam vooral de enorme boerenbevolking ten goede, die eindelijk bevrijd werd van eeuwenlange horigheid aan de adel. In een tweede fase werd de grote macht van de kerk aangepakt en gefnuikt. Die had fenomenale rijkdommen opgestapeld. Die bezittingen, zoals landerijen, werden verkocht ten behoeve van de schatkist en het lenigen van de prangende noden van het land. In een mum van tijd werd een reuzenstap gezet, van de middeleeuwen naar de moderne tijd.

Maar er waren vervelende bijwerkingen. De Revolutie had alles omvergekegeld, ook de administratie en de economie van het land. Bewindslui kwamen en gingen als windvlagen, gestuwd door de schreeuwende conflicten tussen de gematigde en de radicale fracties. Al snel zat het land op droog zaad. Intussen nam de militaire dreiging van buitenaf met de dag toe. In het jaar 1792 stormde de Revolutie de grenzen over. Letterlijk en figuurlijk. De gematigden werden verdrongen door de radicalen. Het geweld en de wreedheid waarmee

de revolutionairen hun principes wilden doordrukken, was schokkend voor de andere Europese vorstenhuizen.

Terwijl de wereld voorgoed veranderde, was Napoleon een toeschouwer. Toen het gepeupel op 10 augustus 1792 het koninklijk hof in de Tuilerieën bestormde, stond hij als jonge officier vanaf de overkant van de Seine toe te kijken. Met afkeer, zo bekende hij later. Maar hij sympathiseerde met de onvoorstelbare vernieuwing die op gang kwam. Gedurende meer dan acht eeuwen had iedereen geleefd binnen een maatschappelijke orde waarin alleen de koning, de adel en de hogere geestelijkheid iets in de pap te brokken hadden. We kunnen het ons vandaag haast niet meer voorstellen.

Met een geweldige dreun klapte het systeem in elkaar. Voor het eerst kwam er een wetgevend orgaan dat gekozen werd bij algemeen stemrecht: de Conventie. Deze volksvertegenwoordiging stemde zeer vernieuwende republikeinse wetten. Ze belichaamde een streven naar sociale en economische gelijkheid, het toekennen van politieke macht aan ‘gewone’ mensen, het afschaffen van de feodale rechten. Al die idealen waren strijdig met de belangen van de absolutistische vorsten en hun aanhang in de rest van Europa. Toen bleek bovendien dat de nieuwe orde ondanks de chaos in Parijs standhield. Daardoor was deze nieuwe staatsvorm in potentie natuurlijk ook een aantrekkelijk en realistisch perspectief voor de bevolking in andere landen. De wijze waarop de wereld werd bestuurd en de rijkdom werd verdeeld, dreigde definitief te veranderen. Dat wilde men in Londen, Wenen, Moskou, Berlijn en andere bolwerken van het oude Europa koste wat het kost verhinderen. Alleen wist men nog niet precies hoe. Toen beging Louis XVI de dwaasheid om uit Parijs weg te vluchten. De koninklijke familie trachtte de Oostenrijkse troepen in België te bereiken. Louis werd onderschept en in gevangenschap terug naar Parijs gebracht. Zijn vlucht kon moeilijk anders geïnterpreteerd worden dan als verraad aan de natie. Eind 1792 bleek de spanning tussen Conventie en koning onhoudbaar. Louis XVI werd gevangengezet, berecht en ter dood veroordeeld. Op 21 januari 1793 werd Louis XVI op de Place de la Concorde (toen Place de la Révolution) naar de guillotine geleid en onthoofd voor een publiek van tienduizenden enthousiaste maar ook erg ontzette mensen.

Het land stond op zijn kop. De Revolutie was in gevaar en alleen geweld kon haar redden. De links-extremistische jakobijnen zetten de Conventie onder druk om de feitelijke macht toe te vertrouwen aan een noodregering: het Comité de Salut Public en zijn gevreesde scherpslijper Maximilien de Robespierre. Gepruikt, met kniebroek en zijden kousenbanden maar met een hart van poolijs verhief Robespierre angst tot beleidsinstrument. Hij noemde

zijn politiek zelfs ‘de Terreur’. De idealen van de Verlichting sloegen om in republikeinse handtastelijkheid. Robespierre zou zichzelf onsterfelijk maken als de man die het absolute kwaad inspande voor de strijdwagen van het goede. Wie nog maar verdacht werd van antirevolutionaire gevoelens belandde onder de guillotine. Het was een goed excuus voor de excessen van jaloerse volkswrok, die zich verzekerd wist van straffeloosheid. Edellieden, mensen met uiterlijke tekenen van weelde, politieke tegenstanders, critici en volstrekt onschuldige mensen werden opgesloten en mishandeld, huizen werden geplunderd en hele families tegelijk belandden op het schavot. Door toedoen van Robespierre werden op enkele maanden tijd 16.700 mensen onthoofd. Alle leden van de Conventie – zelfs de gematigden onder de jakobijnen – vreesden dat zijzelf als volgende aan de beurt konden zijn en hielden hun mond. Vanaf een afstand zag Napoleon Bonaparte het allemaal gebeuren. Hij verafschuwde de Terreur, wat hem er niet van weerhield om een handige vriendschap aan te knopen met Robespierres broer Augustin.

De excessen van de Terreur braken de ban in de andere Europese landen. Er was nu geen enkele reden meer om Frankrijk nog enigszins te vriend te houden. Alle gevestigde belangen in Europa voelden zich bedreigd door de kwalijke wind die uit Parijs aan kwam waaien. In het noorden, in België, mobiliseerden de troepen van het Oostenrijkse keizerrijk. Dat was het voorwendsel dat Parijs nodig had om ten aanval te trekken. Daar was de revolutionaire volksvertegenwoordiging ervan overtuigd dat de nieuwe republiek alleen kon overleven als er sterke grenzen waren. Frankrijk had die totaal niet. Het land was zeer kwetsbaar aan de grens met Italië en vooral in de Lage Landen, de Zuidelijke Nederlanden en de westelijke Rijnsoever. De annexatie van die naburige streken bood die bescherming, zo dachten ze. De Revolutie benadrukte aanvankelijk dat ze niet uit was op annexatie, maar slechts bescherming zocht achter de ‘natuurlijke limieten’, zoals de leiders van de Revolutie het uitdrukten. Men sprak doelbewust niet van ‘grenzen’. Daar zat ook een revolutionaire logica in. Op de tribunes van de Conventie riepen revolutionairen met goede bedoelingen dat de burgers van die landen uit hun middeleeuwse staat van onderhorigheid en onwetendheid bevrijd moesten worden en de koninklijke tirannen verdreven. Die burgers zouden net zoveel kunnen genieten van de nieuwe vrijheden als de Fransen zelf. Bovendien zouden ze hun soevereine rechten als volk kunnen behouden, *le droit des peuples à disposer d’eux-mêmes*, zoals het in artikel 28 van de *Déclaration des droits de l’homme et du citoyen* in 1793 werd neergeschreven. In Parijs was een nieuwe maatschappij uitgevonden die voortspoot uit de grote denkers van de Verlichting en die de revolutionairen

het gevoel gaf dat hun nieuwe samenleving beter, menselijker en dus superieur was aan alle andere. Ze voelden het als een recht en plicht aan om dit nieuwe model te exporteren. Meteen zouden ze niet alleen de burgers van die andere landen helpen, maar ze ook aan hun zijde krijgen.

Ze hadden gelijk. Het waren prachtige principes. Alleen bleek de uitwerking ervan later anders uit te pakken. In april 1792 stortten de revolutionaire leiders Frankrijk in een oorlog die 23 jaar zou duren. Op 1 maart 1793 verklaarde de Conventie dat Brussel bij Frankrijk hoorde. Doornik, Leuven en alle andere Belgische regio's volgden wat later. Het Franse reguliere leger werd aangevuld met duizenden vrijwilligers, de volkse sansculotten, die haveloos en zelfs blootsvoets van de ene veldslag naar de andere trokken en gedreven werden door de politieke overtuiging dat ze niet alleen een land maar ook een volk dienden. Ze stroomden de Zuidelijke Nederlanden binnen en vochten tegen de Oostenrijkers. Opnieuw was er geen Napoleon te bekennen op dit militaire toneel.

Maar dat zou niet lang meer duren. Frankrijk werd langs alle kanten bedreigd. In het najaar van 1793 werd de belangrijke zuidelijke havenstad Toulon bezet door royalistische opstandelingen en het Britse leger. De toestand was zeer ernstig. De revolutionaire troepen belegerden de stad zonder succes. Tot kapitein Bonaparte toevallig in de buurt verzeilde. Een beetje tegen de zin van de generaals kwam hij aandraven met een aanvalsplan. Het bleek te kloppen als een bus. Op 19 december werd Toulon ingenomen. De wijze waarop hij die krachttoer voor elkaar kreeg, onthult een van de grote geheimen van zijn latere succes. Het eeuwige toeval had gewild dat hij enkele maanden voordien al in Toulon was geweest met zijn brigade. Terwijl de andere officieren in de cafés of bij de hoeren zaten, was hij de omgeving gaan verkennen. Leergierig als altijd had hij er nauwgezet de versterkingen geïnspecteerd. Hij had zich voorgesteld op welke wijze de stad en haar haven verdedigd konden worden... en hoe ze aangevallen konden worden. Voor als het ooit nodig mocht zijn. Met andere woorden, toen hij niet lang nadien het bevel over de Franse artillerie rond Toulon kreeg, beschikte hij over een tactische bagage die geen van zijn superieuren had. Bonaparte kon een militaire situatie lezen als geen ander. Hij wist dat inzicht altijd te koppelen aan een actieplan dat gericht was op een bliksemsnelle uitvoering. Maar alles was gebaseerd op kennis. Op kennis van de tegenstander en vooral van het terrein. Het zou voor altijd een van zijn sterkste kanten worden vooraleer hij begon te bikkelen met de tegenstrever – behalve dan in 1815, in Waterloo. De inname van Toulon leverde hem ook zijn eerste blessure op. Tijdens de bestorming plantte een Britse sergeant zijn

bajonet in Bonapartes heup. Troost was er snel. Bonapartes prestaties maakten zoveel indruk op de machthebbers in Parijs dat ze hem prompt tot brigade-generaal bombardeerden. Het leverde hem meer centen op, maar de republiek was blut. Dus wilden de Fransen de exploitatie van wingewesten als de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Italië uit handen van de Oostenrijkers nemen. Gewapenderhand uiteraard. Generaal Bonaparte was net lekker aan de gang met de strategische plannen van de Armée de l'Italie toen Parijs hem alweer wegreiep om een koningsgezinde opstand in de Vendée neer te slaan. De rol van veroveraar inruilen voor die van onderdrukker? Napoleon had intussen genoeg geschiedenisboeken gelezen om te weten wat dat voor zijn reputatie zou betekenen. Hij weigerde dienst. Parijs had gelukkig veel grotere zorgen dan een balorig generaaltje. Bonaparte werd simpelweg ontslagen. Al had het veel slechter kunnen aflopen met hem. Het is een half wonder dat hij die tijd überhaupt overleefd heeft. Want al was hij zeker geen militante radicaal, de zakelijke vriendschap met Augustin de Robespierre – broer van – had hem fataal kunnen worden.

Op 27 juli 1794 maakten de gematigden een einde aan het schrikbewind van Robespierre. Tijdens een bliksemsnelle staatsgreep werd hij gearresteerd na een zorgvuldig voorbereid complot. Men had genoeg van het blinde bloedvergieten. De angst om 's nachts door de meute uit bed te worden getakeld werd zelfs de meest overtuigde republikein te veel. Onder massale belangstelling belandde Robespierre samen met zijn getrouwen op hetzelfde schavot waar hij zoveel anderen ter dood had laten brengen. Al leverde het allemaal nog minder stabiliteit op dan voorheen. De Conventie – de republikeinse volksvertegenwoordiging – vond er niets beters op dan nu zowel de wetgevende als de uitvoerende macht naar zich toe te trekken. Honderden afgevaardigden palaverden en ruzieden dag en nacht over wetten en regeringszaken tegelijk. Een beter recept voor chaos had niemand kunnen bedenken. De economie ging in vrije val en de voedselprijzen vlogen de hoogte in. In de straten van Parijs kwam het om de haverklap tot gewelddadige confrontaties tussen republikein en jongelui uit de meer goeie lagen van de bevolking.

En Napoleon? In volle economische en maatschappelijke crisis stond hij op straat. Het was een tijd waarin niemand nog zeker was van zijn positie, zijn huis of zelfs zijn leven. Maar hij wilde koste wat het kost in Parijs blijven. Daar lag de oorzaak van zijn problemen, maar natuurlijk ook de hoop op een oplossing. Na de Corsicaanse armoede leerde Bonaparte nu de zelfkant van Parijs kennen. Overleven kon hij alleen dankzij de financiële steun van